

Попова Д. А., к.пед.н., доцент, Седлар Є. В., студентка ІV курсу
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'ячука, м. Рівне)

СПЕЦИФІКА ОСНОВОСКЛАДАННЯ В КОНТЕКСТІ СЛОВОТВІРНОЇ НОМІНАЦІЇ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

***Анотація.** У статті розглянуто основні тенденції в утворенні англійських та українських складних слів, що потребують висвітлення в курсах порівняльної типології англійської та української мов, порівняльної лексикології цих мов тощо. Визначено основні ізоморфні та аломорфні риси українських та англійських складних слів, які виявляються в їхній зовнішній формі та семантиці. Зокрема підкреслено, що шляхи утворення складних слів в українській та англійській мовах є майже тотожними, тобто проста юкстапозиція елементів, а також голосні та приголосні звуки, прийменники і сполучники у функції з'єднувальних елементів.*

***Ключові слова:** словоскладання, основокладання, з'єднувальні звуки, юкстапозиція.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены основные тенденции в образовании английских и украинских сложных слов, которые освещаются в курсах сравнительной типологии английского и украинского языков, сравнительной лексикологии этих языков и т.д. Определены основные изоморфные и алломорфные черты украинских и английских сложных слов, проявляющиеся в их внешней форме и семантике. В частности, подчеркнута, что сложные слова в английском и украинском языках могут образовываться как с помощью простой юкстапозиции элементов, так и с помощью гласных и согласных звуков, предлогов и союзов, которые функционируют как соединительные элементы.*

***Ключевые слова:** словосложение, основосложение, соединительные звуки, юкстапозиция.*

***Annotation.** The article deals with the most conspicuous trends in the formation of English and Ukrainian compounds, which should be analyzed in the courses of Contrastive Typology of English and Ukrainian, Comparative Lexicology of these languages etc. The most significant isomorphic and allomorphic features in the form and semantic structure of English and Ukrainian compounds have been thoroughly studied. Thus, it has been stated that the ways of the compounds formation in English and Ukrainian are almost isomorphic and include juxtaposition of the elements, the use of vowel and consonant sounds, prepositions and conjunctions as the linking elements.*

***Key words:** compounding, linking sounds, juxtaposition.*

Порівняльне вивчення мов набуває останнім часом ваги як у контексті розвитку типологічної науки, так і в межах удосконалення перекладознавства та методики навчання іноземних мов. Зіставне вивчення словотворчих систем англійської та російської / української мов є актуальним на кожному етапі їхнього розвитку, оскільки процес утворення нових слів у будь-якій мові є безперервним: нові лексичні одиниці та нові тенденції словотворення, що вимагають аналізу та узагальнення, виявляються в мові постійно. Відповідно до синхронічних змін у лексиці, до їх теоретичного переосмислення в мовознавстві, у нашому випадку – порівняльному та типологічному, – змінюється зміст, форми, види роботи та ін. таких курсів, як порівняльна лексикологія англійської та української / російської мов, порівняльна типологія цих мов тощо. Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'являються ґрунтовні дослідження з порівняння фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних систем англійської, німецької, російської та української мов, їхніх стилістичних та інших особливостей.

Порівняльний аналіз окремих аспектів словотворчих систем англійської та російської або української мов, що, власне, і є предметом запропонованої статті, представлено в публікаціях таких учених, як: О. М. Абрамичева, А. Е. Левицький, А. М. Нелюба, Ю. А. Зацний, О. А. Стишов та ін. Вивчення словотворчих систем англійської та української мов у порівняльному аспекті на факультеті іноземної філології спирається на матеріал, представлений у підручниках, укладених І. В. Корунцем, Л. Г. Вербою, А. Е. Левицьким та ін. Але проблема словоскладання, що є предметом багатьох лінгвістичних дискусій, потребує окремого панорамного дослідження, яке ґрунтується на сучасному лексичному матеріалі й висвітлює наукові теорії, що є обов'язковим елементом підвищення наукового рівня викладання дисципліни «Порівняльна типологія англійської та української мов».

Запропонована стаття має на меті огляд основних аспектів осново- та словоскладання в англійській та українській мовах, що потребують висвітлення в курсах порівняльної лексикології та типології, які викладають на факультетах іноземної філології в педагогічних та лінгвістичних вищих навчальних закладах.

Основні поняття про лексичні системи студенти опановують у процесі вивчення курсів лексикології англійської мови (стилістики, практики усного та писемного мовлення тощо), лексикології української мови (сучасної української мови тощо). Зокрема, студентів ознайомлюють з такими типами складних і складених слів в англійській мові, як: мотивовані / ідіоматичні; утворені шляхом юкстапозиції / утворені за допомогою з'єднувального елемента (голосні / приголосні звуки, прийменники, сполучники тощо); ендцентричні / екзоцентричні складні слова / бахуврїхи; holophrasing (компресиви чи слова синтаксичного типу); такі, що містять прості / похідні / скорочені / складні основи; редульковані утворення тощо [1, с. 5].

Лексикологія української мови та суміжні курси розкривають такі різновиди способу словоскладання в українській мові: словоскладання / основоскладання; зрощення / прикладковикористання / редуплікація; інтерфіксальне / конфіксальне словотворення тощо.

Порівняльне вивчення лексичних систем англійської та української мов у межах курсу порівняльної типології (або порівняльної лексикології) спрямоване, окрім іншого, на більш узагальнений аналіз тих одиниць та явищ словотвірних систем, у яких найяскравіше виявляється характер мови, її тип. У викладанні цих курсів необхідно продемонструвати студентам ті головні схожі риси, які засвідчують спільне походження порівнюваних мов, а також дивергентні риси, які дають змогу розглядати сучасну англійську мову (в цілому) як аналітичну, а сучасну українську мову – як синтетичну.

Словоскладання є одним із трьох найпродуктивніших способів словотворення в англійській мові (поряд із деривацією та конверсією). За підрахунком, проведеним Ю. А. Зацним, більшість словотворчих неологізмів в англійській мові була утворена саме шляхом словоскладання [2, с. 13]. В українській мові складні деривати кількісно поступаються лише суфіксальному способу словотворення.

Традиційно аналіз складних слів в англійській та українській мовах починають з порівняння форм цих лексичних одиниць. Отже, майже ізоморфними є кілька способів утворення складних слів в порівнюваних мовах. По-перше, це юкстапозиція елементів у структурі складного слова: *депутат-коаліціант, кабінет-аудиторія, всюдихід; heatresistant, shrewd-head* (а cunning person). Модель є більш поширеною в англійській мові, що пояснюємо її аналітичною будовою.

Інший спосіб творення складних слів – використання голосних / приголосних звуків як з'єднувальних елементів: *самовчитель, життєздатний, атомохід, середньовіччя, землетрус, saleswoman, tragicomic, lexcostatistics, statesman*. Модель є більш поширеною в українській мові, що є очевидним, з огляду на її синтетичну будову.

Крім названих, використовують применники або сполучники й т. ін. як з'єднувальні елементи: *Ростов-на-Дону, де-не-де, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як, Новосілки-на-Дніпрі, Яр-під-Зайчиком* (ярьський-під-зайчком), *всього-на-всього, будь-що-будь, spick-and-span, up-to-date, mother-in-law*. Оскільки приклади складних слів, утворених таким способом, є поодинокими в українській мові, не типовими для неї, то класифікуємо його як аломорфний у порівнюваних мовах.

Класифікація складних слів, запропонована І. В. Арнольд [3, с. 123], передбачає аналіз їхніх складників. Зокрема виокремлюємо: складні слова, що містять прості основи (*хліб-сіле, light-brown, arena rat* (фан, вболівальник), *flannel mouth* (людина, яка полюбляє лихословити)); складні слова, у яких є хоча б один похідний елемент: *лісонасадження, полезахисний, booz-fighter* (пияк), *kid-walloper* (шкільний вчитель)); складні слова, у яких хоча б один

із елементів є скороченням (*Нацбанк, профспілка, соцстрах, V-day (Victory day), H-bag (handbag), cow-cosky (cosky – від cockatoo – дрібний фермер)*); складні слова, один із елементів яких є складною основою (*азово-чорноморська (риба)* [4, с. 239], *онлайн-гра, classroom-window (вікно подвійної ширини з двома фрамугами внизу)*).

До другорядних структурних типів складних слів належать словесно-цифрові сполучення та деякі інші утворення, наприклад, *Електрон-2, Euro-2012* тощо.

Аналіз форми складних слів передбачає розгляд їхніх частиномовних характеристик. В англійській та українській мовах словоскладання активно використовується для утворення іменників, прикметників, рідше – займенників, прислівників і дієслів (більш чисельні – в англійській мові).

У мовах, що порівнюємо, учені визначають такі моделі утворення складних іменників [5, с. 100]: 1) основа іменника плюс основа іменника (*квартиронаймач, верболіз, wavelength, money-lender*); 2) основа прикметника плюс основа іменника (*чорнослив, чорногуз, a wet-blanket, greenwood*); 3) основа дієслова плюс основа іменника, і навпаки (*зірвиголова, горицит, cut-grass, count goods*); 4) основа займенника плюс основа іменника (*своєумець, своєрідність, всезнайко, self-interest, self-esteem*); 5) основа числівника плюс основа іменника (*двохсотріччя, н'ятиденка, second-homer, second-bill*); 6) основа прийменника плюс основа дієслова (*важкодум, off-set*). В англійській мові чисельною є група складних іменників, утворених зі зворотної моделі: дієслово плюс післяйменник (рідше – прислівник): *knockdown, breakdown, splashdown, rundown, takedown* тощо.

Високопродуктивні в порівнюваних мовах такі моделі утворення складних прикметників: 1) основа іменника плюс основа прикметника (*життєрадісний, snow-white, sky-blue, blood-thirsty*); 2) основа іменника плюс основа дієприкметника (*світлоносний, snowcovered, dog-tired, safety-tested, freedom-loving*); 3) основа числівника плюс основа іменника (*однобічний, tree-room*); 4) основа прикметника плюс основа іменника (*сизокрилий, coldblood*); 5) основа прикметника плюс основа прикметника (*глухонімий, давньоверхньонімецька (мова), light-blue, reddish-brown*); 6) основа прикметника плюс основа дієприкметника (*новоутворений, свіжозрубаний, good-looking*); 7) основа прислівника плюс основа дієприкметника чи прикметника (*внутрішньополітичний, важкохворий, вищезгаданий, far-reaching, well-behaved*).

Складні дієслова малочисельні в українській мові: *лихословити, верховодити, скособочитися*. Проблема мовного статусу деяких складних слів в англійській мові нині науково не узгоджена: *to overflow, to outgrow* можуть трактуватися і як складні слова, і як деривати. Переважна кількість складних дієслів утворена шляхом конверсії (*a single-track – to single-track*;

a blacklist – to blacklist), або за допомогою зворотного словотвору: *to springclean – від spring-cleaning, to playact – від play-acting* тощо.

За своєю семантичною структурою складні слова поділяють на мотивовані та ідіоматичні (немотивовані). Складні слова з прозорою мотивацією – це такі, семантична структура яких логічно вибудована із семантичної структури складників (що вживаються з прямим чи переносним значенням): *вірусососій, автор-початківець, foot-print, footwear, foot-note, foot-lights* тощо. В ідіоматичних складних словах семантична структура не є сумою значень складників: *to come off (to take place), to fall out (to quarrel), to give in (to surrender)*. Майже всі українські та англійські складні слова є морфологічно або семантично мотивованими.

Аналізуючи семантичну структуру складних слів, розглянемо семантичні відношення між їхніми компонентами. Вони можуть бути сурядними чи підрядними. Складні слова, компоненти яких мають рівнозначний статус, утворені за допомогою сурядного зв'язку: *сірозелений, радіус-вектор, girl-friend, Anglo-American, secretary-manager*. У межах цієї групи виокремлені такі підгрупи складних слів: редуplikовані утворення (*тихо-тихо, думав-думав, ледь-ледь, goody-goody, hush-hush*); складні слова, елементи яких належать до однієї частини мови й перебувають у відношенні “рід – вид” (*учитель-фізик, дівчинка-грузинка, купівляпродаж, a secretary-stenographer, an actor-manager*); парні фонічні утворення (повтор основного елемента, але зі зміненим голосним звуком): *chit-chat, shilly-shally*. Утворення складних слів на фонічній основі відбувається в українській мові рідко; частіше це або власне повторення елементів, або використання синонімів чи антонімів: *рано-вранці, малопомалу, врешті-решт, часто-густо, тишком-нишком, більш-менш* та ін. Інтенсифікувальні елементи в українській мові не вважаються складними словами: *Ось-ось, приїхали!* У складних словах із підрядним зв'язком один елемент є панівним, а другий несе сему означення, додатка, обставини. Найчастіше, але не завжди, семантичним і морфологічним центром складного слова є другий елемент, який є носієм частиномовної характеристики слова: *легкоатлетичний, східнослов'янський, нижчепідписаний, baby-sitter, looking-glass, sun-rise, housekeeping* [6, с. 44].

В українській лінгвістиці традиційно складні слова поділяють на такі групи: зрощення, редупликація, прикладковикористання, синонімічні єдності (*пане-брате, стежки-доріжки*), семантичні єдності (*батько-мати (рідні), діди-прадіди (предки)*) тощо [7, с. 128].

Для англістики більш характерним є поділ складних слів на еноцентричні (значення яких може ідентифікуватися із значенням одного з компонентів): *bookselling, baby-sitting, ice-cold, slow-coach* та екзоцентричні (значення яких лежить поза межами значень складників): *killjoy, scarecrow, daredevil*, тощо [3, с. 111–125]. У групі екзоцентричних складних слів виокремлюють т. зв. бахуврихі, що також можуть позначатися термінами *exocentric*

compounds, bahuvrihi compounds, exocentric substantives, substantive bahuvrihi тощо. До структурно складних утворень належать субстантивні та ад'єктивні бахуврихі. У субстантивних бахуврихах перший компонент перебуває в предикативному відношенні до другого, який, зі свого боку, є безпосереднім чи метонімічним найменуванням частини тіла чи деталі одягу: *шибайголова, одчайдух, white-collar (службовець), slow-belly (ледач)*. Характерною рисою ад'єктивних композитів типу бахуврихі є те, що здебільшого значення цілого є переносним стосовно значень його частин: *cat-eyed (той, хто бачить у темряві), dove-eyed (з невинним лагідним поглядом), moon-faced (круглолиций), bare-faced (безбородий)* [8, с. 52].

Типовими для англійської мови є слова синтаксичного типу (*quotation compound, holophrasis*), у яких цілі словосполучення чи речення функціонують як означення, пишуться через дефіс чи разом і можуть з часом переходити з класу okazionalizmів у клас повноцінних мовних одиниць: *I-am-in-the-business look*.

Окремим дискусійним питанням у процесі порівняльного розгляду словоскладання в англійській та українській мовах є висвітлення проблеми напівафіксів. В англістиці ці одиниці позначаються термінами *suffix words, splinters, semi-affixes*. В україністиці ці слова називають *афіксоподібними елементами, напівафіксами (напівсуфіксами / напівпрефіксами), суфіксоїдами / префіксоїдами, суфіксальними утвореннями* тощо. Суфіксоїдами називають кінцеві основи композитів, що мають високий рівень продуктивності в процесі утворення нових слів шляхом словоскладання, завдяки чому виробляють генералізовані значення [9, с. 37]. Префіксоїдами, відповідно, називають препозитивні форманти, що активно використовуються у творенні складних слів і виробили, таким чином, стандартизовані категоріально-розрядні значення. Отже, постає питання, чи є похідні з напівафіксами складними словами, або ж префіксальними чи суфіксальними дериватами: з одного боку, зазначені елементи мають власне лексичне значення, а з іншого – у процесі активного словотворення ці лексичні значення стали значно абстрактними. Надійним критерієм продуктивності афіксоїдів є їхнє широке вживання в розмовній мові, у мові ЗМІ тощо. В англійській мові тим прошарком лексики, який є найбільш чутливим до нових тенденцій у словотворі, є сленг. Одним із лексичних елементів, які, на нашу думку, набули статусу напівсуфікса, завдяки активному проникненню сленгізмів у повсякденне, побутове мовлення, є суфіксоїд *-head*. Сленгізми з другим елементом *-head* зазвичай позначають чоловіків, рідше – жінок. Такі слова часто репрезентують характерну рису людини, завдяки метафоричному чи метонімічному перенесенню значення першої частини складних слів. Іменник *blockhead (a fool, stupid person)* є результатом метафоричного перенесення вихідного значення «заготовка для головних уборів, перук» (cf. Russian *blockhead* – *болван*). Отже, перша група

сленгізмів з *head* означає «нерозумна, дурна людина, дурень або блазень, тупа або некмітлива людина». До цієї групи належать такі лексичні одиниці: *airhead, bone-head, bubble-head, dick-head, dumbhead, flathead, knucklehead, meat-head, mullet-head, mutton-head* [10, с. 135], *boofhead, butthead, cement-head, chowder-head, chuckle-head, crudhead, deadhead, diphead, fathead, gellyhead, goonhead, hammerhead, honch-head, hosehead, jellyhead, jerkhead, lardhead, lunkhead, mummyhead, musclehead, pinhead, poophead, puddinghead, stupe-head, toolhead, wethead, woodhead* [11, с. 211]. Друга група англійських сленгізмів із повторювальним елементом *-head* позначає «людей, що вживають наркотики, пиячать або курять»: *acid head (someone who habitually takes the drug LSD), crackhead (someone who habitually takes the drug crack (a potent hard crystalline form of cocaine broken into small pieces and inhaled or smoked)), hophead (a drug addict, в австралійському та новозеландському сленгу – a drunkard), pillhead (a drug addict), piss-head (a drunkard), pot-head (a habitual pot-smoker; someone addicted to smoking marijuana, from pot – marijuana), tea-head (a habitual user of marijuana), weedhead (a habitual marijuana smoker)*. Третя група сленгових утворень з *-head* об'єднує такі одиниці, що виражають різні характеристики людини, найчастіше, негативні: *mush-head (a weak or indecisive person), peckerhead (someone aggressively objectionable), shrewd-head (a cunning person), sore-head (a discontented or mean person)*. Багато з цих елементів мають образливе значення. Деякі з них називають представників різних національностей: *raghead*, типове для Північноамериканського сленгу, означає «людина, яка носить тюрбан, або подібний головний убір». Інше складне слово – *slopehead* – є образливим американським сленгізмом на позначення «азіатів чи в'єтнамців». Іменник *squarehead* має два значення: 1. «іноземець, виходець із Германії, німець (у військовому сленгу Першої світової війни)» та 2. «чесна людина, людина, яка не була засуджена» (австралійський сленг) [12, с. 18–20].

Аналіз неологізмів, що з'явилися в українській мові протягом останніх двох десятиліть, засвідчує підвищення продуктивності запозичених префіксоїдів: *пост-, мега-, міні-, авто-, екс-, само-, псевдо-* та ін., наприклад, *мегафракція, міні-сутичка, екс-очільник, псевдо здобуток* [10, с. 137], *автопарк, автоаварія, автоперехід, автоклондайк, автолюбитель, автопригода, авторозведення; самообман, самоствердження, саморобний, самодостатній, самоврядування, самозахоплення, саморозвиток, самоспалення, самосвідомість, постсоціалізм, постюгославський, постсталінізм, посттоталітаризм; ретро-шлягер, ретро-хіт, ретро-дискотека* [4, с. 237]. Продуктивними суфіксоїдами в українському словотворі є *-фоб, -ман, -лог, -маній-, -філ* [10, с. 137], *-вод, -воз, -подібний*, наприклад, *галичанофоб, магазиноман, українолог, декретоманія, футболофіл, садовод, землевод, кулеподібний* тощо.

Отже, складні слова в українській та англійській мовах виконують функцію економії зусиль, сприяють підвищенню інформативності повідомлення, у деяких випадках (мова художньої літератури, сленг та ін.) – його експресивності. Типологічні відмінності української та англійської мов виявляються в особливостях утворення складних слів у порівнювальних мовах. Так, по-перше, в українській мові для утворення складних слів часто використовуються з'єднувальні голосні, а в англійській мові злиття слів відбувається шляхом юкстапозиції. По-друге, частини складних слів в українській мові часто є зв'язаними морфемами, а в англійській мові – вільними. По-третє, вживання слів синтаксичного типу (інкорпорованих слів) більш поширене в англійській літературі, мові ЗМІ, ніж в українській; часто такі утворення переходять у сферу повсякденного спілкування.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в порівняльному аналізі найновіших тенденцій в інших способах словотвору в англійській та українській мовах, а також в систематизації шляхів передавання різних англійських словоутворень засобами української мови.

1. Ніколенко А. Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика / А. Г. Ніколенко. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 528 с. **2.** Зацний Ю. А. Нова розмовна лексика і фразеологія : Англо-український словник. / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2010. – 224 с. **3.** Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1986. – 332 с. **4.** Мислива-Бунько І. Я. Чинники актуалізації складних слів у сучасному українському медіа-дискурсі / І. Я. Мислива-Бунько // *Studia Linguistica*. Збірник наукових праць. – Вип. 5. – К., 2011. – С. 235–241. **5.** Левицький А. Э. и др. Сравнительная типология английского, немецкого, русского и украинского языков : Учебное пособие / А. Э. Левицкий и др. – Киев : Освита України, 2009. – 360 с. **6.** Верба Л. Г. Граматика сучасної англійської мови / Л. Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с. **7.** Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с. **8.** Омельченко Л. Ф. Англійські структурно-складні бахуврихи / Л. Ф. Омельченко, О. О. Жихарева // Актуальні питання філології. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apfil/2011_1/Omelchenko,%20Zhykharieva.pdf **9.** Левицький А. Е. Функціональний аспект неактивних типів словотворення: українсько-англійські та англо-українські паралелі / А. Е. Левицький, А. В. Шелудько // Записки з романо-германської філології. – Вип. 25. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zrgf/2010_25/Articles/Levit.pdf **10.** Стишов О. А. Сучасне українське словотворення : основні тенденції розвитку / О. А. Стишов // Мовознавчий вісник. 36. наук. праць. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 135–146. **11.** Green J. The Slang Thesaurus / J. Green. – Penguin Books, 1999. – 290 p. **12.** Голуб. О. М. Stylistic classification of the English vocabulary : slang. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / О. М. Голуб. – Слов'янськ, 2011. – 44 с.

Рецензент: д.філол.н., професор Назарець В. М.